

Jerzy J. Parysek

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
jerzy_parysek@yahoo.ca*

Wkład profesora Zbyszka Chojnickiego do teorii i metodologii gospodarki przestrzennej

Zarys treści: W niezwykle bogatym i różnorodnym dorobku naukowym prof. Z. Chojnickiego jest jeden ważny składnik, który w stosunkowo skromnym zakresie jest akcentowany w ocenach jego osiągnięć naukowych. Chodzi o znaczenie tego dorobku, jako wkładu do metodologii, ale także do teorii oraz praktyki gospodarki przestrzennej. Profesor przedstawił nie tylko oryginalny, systemowy sposób rozumienia i ujmowania gospodarki przestrzennej, ale poprzez sformułowanie koncepcji terytorialnego systemu społecznego zaprezentował także systemowe, a zatem całościowe i funkcjonalne ujmowanie przedmiotu gospodarki przestrzennej, jakim są jednostki terytorialnego podziału kraju (zwłaszcza gminy), traktowane jako terytorialne systemy społeczne. Dokonaniem Profesora jest też odmienne od tradycyjnego pojmowanie ładu przestrzennego, uznawanego obecnie przez wiele osób zajmujących się problematyką gospodarki przestrzennej, szczególnie jego uczniów (i uczniów tych uczniów), za podstawowy cel gospodarowania przestrzenią i gospodarowania w przestrzeni. Nie bez znaczenia dla realizowanych procedur planistycznych, przede wszystkim na etapie analizy przestrzennej, jest dorobek Z. Chojnickiego dotyczący generalnie, metod i modeli analizy ilościowej, zwłaszcza zaś przepływów towarowych, modeli grawitacji i potencjału oraz modeli i metod klasyfikacji i regionalizacji. Cały dorobek, jaki uznać można za wkład Profesora do gospodarki przestrzennej, jest, jak się wydaje, konsekwencją traktowania geografii jako nauki, która powinna pełnić także funkcje praktyczne. Niniejszy artykuł jest zwięzłą i z wielu względów jedynie ogólną prezentacją tego dorobku, wykorzystywanego w pracy naukowej oraz dydaktycznej przez wielu specjalistów z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej oraz rozwijanego przez uczniów Profesora i innych pracowników instytutu, który zorganizował i którym przez wiele lat kierował.

Słowa kluczowe: dorobek naukowy, teoria i metodologia gospodarki przestrzennej, terytorialny system społeczny, ład przestrzenny, badania dla gospodarki przestrzennej

Wprowadzenie

Opis i ocena dorobku naukowego jakiegokolwiek osoby jest w takim samym stopniu rzeczą trudną, co ryzykowną, zwłaszcza kiedy przedmiotem oceny jest

dorobek obszerny, ważny, unikatowy, a także, mając na uwadze uprawianą dyscyplinę, niekonwencjonalny. W przypadku prof. Zbyszka Chojnickiego mamy właśnie do czynienia z takim dorobkiem, prezentowanym w licznych publikacjach naukowych, szczególnie ważnym dla geografii społeczno-ekonomicznej, głównie dla teorii i metodologii tej dyscypliny naukowej. Jest to ponadto dorobek uczonego, i fakt ten w tym miejscu należy podkreślić, który do środowiska naukowego geografów trafił z dyplomami studiów filozoficznych i prawniczych, a dysponując tego rodzaju wiedzą oraz pasją badawczą, mógł podejmować problematykę z zakresu teorii, w szczególności zaś metodologii, przede wszystkim geografii społeczno-ekonomicznej, ale także geografii fizycznej oraz gospodarki przestrzennej. W tym znaczeniu dorobek twórczy Profesora, zwłaszcza w nawiązaniu do tego, co publikowali i publikują geografowie, jest bez wątpienia i oryginalny, i unikatowy.

Jak wspomniano, ocena dorobku naukowego każdej w zasadzie osoby jest trudna, szczególnie w sytuacji, kiedy dorobek ten jest niezwykle bogaty i kiedy praktycznie ma się do czynienia jedynie z drukiem opublikowanych prac, bowiem niestety nie istnieją już możliwości podjęcia na nowo dyskusji, do jakiej skłaniać może upływający czas. Wiele prac prof. Z. Chojnickiego napisanych zostało kilkadziesiąt lat temu i być może zaprezentowane treści wymagałyby ponownego ich przedyskutowania, mając na względzie interpretację, która byłaby zgodna z intencją autora, zwłaszcza z późniejszymi poglądami. Warto też pamiętać, że każda ocena jest zawsze, w mniejszym lub większym stopniu, subiektywnym spojrzeniem na oceniany dorobek. Mimo tego rodzaju wątpliwości i przy pewnym przeświadczeniu, że niektóre sformułowania ocenianego dorobku prawdopodobnie miałyby dziś inny wyraz, w artykule tym dokonana zostanie prezentacja i ocena jedynie wybranej części dorobku naukowego prof. Zbyszka Chojnickiego. Będzie to dorobek ważny z uwagi na jego znaczenie przede wszystkim dla teorii i metodologii gospodarki przestrzennej, która jest, jak się wydaje, ciągle w trakcie tworzenia. Punkt widzenia prof. Z. Chojnickiego na gospodarkę przestrzenną nie był bez znaczenia dla poglądów prezentowanych przez autora tego tekstu, którego cała droga rozwoju naukowego związana była z Profesorem¹.

Jak podkreślono, przedstawiony, ale także w pewnym sensie oceniony zostanie ten dorobek naukowy, który jest wkładem Profesora do teorii i metodologii gospodarki przestrzennej. Tak się jednak składa, że w opracowaniach poświęconych osiągnięciom naukowym prof. Z. Chojnickiego w stosunkowo skromnym zakresie zwraca się uwagę na dorobek mający duże znaczenie dla gospodarki przestrzennej. Jest to prawdopodobnie efektem tego, że rozważania teoretyczne i metodologiczne dotyczące geografii mogą być jednocześnie odnoszone do

¹ Prof. dr hab. Z. Chojnicki był faktycznym promotorem pisanej przez autora tego tekstu pracy magisterskiej (oficjalnie był to prof. F. Barciński) oraz promotorem rozprawy doktorskiej, przygotowanej w ramach prowadzonego seminarium naukowego. Po uzyskaniu stopnia doktora autor (pracownik jednostek planowania) otrzymał propozycję podjęcia pracy naukowej w kierowanym przez Profesora instytucie, w którym przechodząc przez wszystkie szczeble drogi naukowej, pracował aż do emerytury. Prof. Z. Chojnicki był także recenzentem w przewodzie habilitacyjnym oraz patronem innych działań podejmowanych w sferze naukowej i organizacyjnej. Częste osobiste kontakty umożliwiły lepsze poznanie dorobku naukowego Profesora oraz zweryfikowanie własnego punktu widzenia w zakresie podejmowanej problematyki naukowej.

gospodarki przestrzennej, składając się na warstwę teoretyczno-metodologiczną tej dziedziny naukowej².

Obszernego i różnorodnego dorobku Profesora nie da się opisać i ocenić w ramach stosunkowo krótkiego opracowania³. Z tego też powodu uwzględnione zostanie jedynie to, co z subiektywnego punktu widzenia wydaje się najważniejsze w odniesieniu do teorii i metodologii szeroko pojmowanej współcześnie gospodarki przestrzennej, traktowanej zarówno jako dziedzina nauki, jak i działalności praktycznej. Przedstawione zostanie także, co jest niezwykle ważne, ale i oczywiście, rozumienie przez Profesora gospodarki przestrzennej oraz prawdopodobne, zdaniem autora niniejszego tekstu, powody zajęcia się tą problematyką. W zakończeniu wskazana zostanie także rola prof. Z. Chojnickiego w uruchomieniu pionierskich w Polsce studiów uniwersyteckich z zakresu gospodarki przestrzennej.

Prawdopodobna geneza zainteresowania się przez prof. Zbyszka Chojnickiego gospodarką przestrzenną

Genezy zainteresowania się przez prof. Z. Chojnickiego gospodarką przestrzenną przypuszczalnie doszukiwać się można w jego pobycie w USA w latach 1961–1962. Pobyt w tamtym środowisku naukowym (Filadelfia, Evanston, Seattle) zbiegał się z rozkwitem *regional science*. Tam właśnie miał Profesor okazję zapoznać się z nową ideą, która legła u podstaw rozwoju nowoczesnie pojmowanej gospodarki regionalnej (*regional science*) oraz przestudiować najnowszą literaturę naukową (nie tylko geograficzną i ekonomiczną), a także odbyć dyskusje z czołowymi reprezentantami zarówno nauk geograficznych, jak i tej nowej dyscypliny naukowej. *Regional science* powstała, aby podjąć nową problematykę badań regionalnych oraz aby uzupełnić o ujęcia statystyczno-matematyczne dotychczasowy, opisowo-kartograficzny model jej ujmowania. To w ramach *regional science* zamierzano wypracować nową teorię na temat organizacji, struktury i funkcjonowania miast oraz regionów. Stosunkowo szybko *regional science* wykształciła swoją odrębność problemową i metodologiczną, uzyskując status nowej dyscypliny o dużej użyteczności praktycznej (Chojnicki 1981, Parysek 2006). Wyrażany jest pogląd, że o rozwoju *regional science* jako nowej dyscypliny naukowej zdecydowały przede wszystkim następujące czynniki: 1) otwarcie nowego pola zainteresowań badawczych o wysokim stopniu innowacyjności ujęcia problematyki i ograniczonym stopniu obciążenia ujęciami tradycyjnymi (o niskim poziomie innowacyjności) oraz 2) przyciągnięcie młodych, zdolnych ludzi, dobrze przygotowanych w zakresie teorii i metodologii, stawiających sobie ambitne cele (Chojnicki 1981, Domański 2002, Parysek 2006). Jest wysoce prawdopodobne,

² Dorobek naukowy prof. Z. Chojnickiego był przedmiotem wielu opracowań (por. Parysek 1998; Czyż i in. 2015a, b, Parysek, Stryjakiewicz 2015).

³ Wspominana ocena nie będzie generalnie dotyczyć wartości naukowej dorobku Profesora lecz znaczenia tego dorobku dla tworzenia podstaw teoretycznych i metodologii gospodarki przestrzennej oraz dla praktycznych funkcji tej dziedziny nauki.

że to właśnie rozwój *regional science* w znaczącym stopniu wpłynął na gospodarkę przestrzenną, zwłaszcza w sferze metodologii, ale także teorii, przyczyniając się w konsekwencji, w sposób bezpośredni lub pośredni, do rozwiązania wielu praktycznych problemów, dotyczących z jednej strony zachowań przestrzennych ludności oraz podmiotów gospodarczych, a z drugiej strony – kształtowania efektywnych struktur przestrzenno-strukturalnych (Parysek 2006). Zainteresowanie Profesora problematyką *regional science* znalazło potwierdzenie w licznych publikacjach, głównie podejmujących kwestie metodologii, przede wszystkim geografii, ale także gospodarki przestrzennej (Chojnicki 1981)⁴. Innym efektem pobytu Profesora w USA jest z pewnością ukierunkowanie badań w prowadzonym przez niego Instytucie Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu na problematykę teoretyczną i metodologiczną geografii i gospodarki przestrzennej, zastosowanie metod ilościowych w badaniach geograficznych oraz zagadnienia przestrzenno-strukturalne, czyli na te sfery badawcze, które dla gospodarki przestrzennej pojmowanej i jako dziedzina wiedzy, i jako działalność praktyczna mają zasadnicze znaczenie⁵. Tego rodzaju orientacja badawcza wspomnianego Instytutu była też jednym z czynników uzasadniających podjęcie w 1991 r., pionierskiego w Polsce (prawdopodobnie również w Europie), kształcenia w zakresie gospodarki przestrzennej, na co już zwracano uwagę. Profesor doceniał bowiem i podkreślał znaczący wkład geografii do gospodarki przestrzennej i prowadzonych dla tej gospodarki badań (Chojnicki 1990a, 1992, Parysek 1997)⁵. Gospodarkę przestrzenną traktował zaś jako dziedzinę szeroko rozumianej geografii, zwłaszcza kiedy uważał, że jednym z podstawowych zadań geografii jest rozwiązywanie problemów o szczególnej użyteczności społecznej, podkreślając przy tym wkład geografii w tę nie zawsze docenianą kategorię działalności praktycznej, jaką jest gospodarka przestrzenna (Chojnicki 1986, 1992).

Gospodarka przestrzenna, jej cele i problemy

Pojmowanie gospodarki przestrzennej

Przy pełnej świadomości tego, jak trudno jest sformułować definicję gospodarki przestrzennej, Profesor podejmuje się tego zadania (Chojnicki 1990a, b, 1992). W tym zakresie daje znać o sobie systemowe podejście do przedmiotu zainteresowania, bez względu na jego szczegółowe określenie.

⁴ Najważniejsze prace Profesora zostały przez niego zebrane w dwóch publikacjach książkowych Chojnicki (1999, 2010) i zawartość obu tych tomów była podstawą opracowania niniejszego tekstu.

⁵ To z tych między innymi względów kierowany przez Profesora na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu zespół badawczy nazywa się „poznańską szkołą geograficzną”. Zespół ten funkcjonował i w pewnym sensie funkcjonuje do dziś w ramach Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej, którym od początków istnienia (choć pod inną nazwą), aż do przejścia na emeryturę, kierował prof. Zbyszko Chojnicki.

Gospodarkę przestrzenną pojmuje Profesor jako działalność organizującą przestrzennie system gospodarczy bądź jako przestrzenną organizację tego systemu (Chojnicki 1992). Innymi słowy, bierze pod uwagę zarówno proces (działalność organizująca), jak i efekt tego procesu (przestrzenna organizacja). W definicji tej zastanawia jednak jedna rzecz, a mianowicie odniesienie gospodarki przestrzennej do systemu gospodarczego, nie zaś do terytorialnego systemu społecznego, choć ten ostatni zdefiniowany już został w 1988 r. Próby wyjaśnienia takiego właśnie, pierwotnego pojmowania gospodarki przestrzennej, tj. w odniesieniu jej do systemu gospodarczego, nie wydają się jednak w pełni uzasadnione, zwłaszcza że na kolejnych stronach przywoływanej publikacji doszukać się można szerszego spojrzenia na przedmiot gospodarki przestrzennej.

Ujmując sprawę ogólnie, należy stwierdzić, że system gospodarczy według Z. Chojnickiego określają: 1) elementy, tj. ludzie zaangażowani w działalność gospodarczą i pozagospodarczą, związaną z tą pierwszą, tj. producenci i konsumenci dóbr; 2) otoczenie wewnętrzne gospodarki, tj. środowisko naturalne (przyroda) i sztuczne (budynki i budowle, maszyny i urządzenia, infrastruktura techniczna); 3) otoczenie zewnętrzne, czyli inne wyodrębnione systemy terytorialne, z którymi powiązany jest dany system gospodarczy, oraz 4) relacje, czyli oddziaływania i sprzężenia zachodzące pomiędzy składnikami systemu oraz między tymi składnikami a otoczeniem (systemu). Są to relacje o charakterze ekologicznym, ekonomicznym (produkcja, usługi), społecznym (komunikowanie się, zarządzanie) i innym.

Organizacja przestrzenna gospodarki pojmowana jest przez Z. Chojnickiego jako gospodarka przestrzenną i gospodarka w przestrzeni. Gospodarka przestrzenną obejmuje m.in.: organizowanie przestrzenne środowiska przyrodniczego i sztucznego (gospodarka zasobami przyrody, użytkowanie ziemi), natomiast gospodarka w przestrzeni – przestrzenne organizowanie systemu gospodarczego (funkcjonowanie systemu gospodarczego w przestrzeni).

Choć przedmiotem gospodarki przestrzennej jest system gospodarczy, to sama gospodarka przestrzenna, jako działalność praktyczna, traktowana jest także jako system, w którym w sposób szczególnie wyróżnione zostały: 1) podmioty, 2) przedmiot, 3) cele oraz 4) środki i sposoby działania (Chojnicki 1992).

Podmiotami gospodarki przestrzennej są ludzie, czyli społeczeństwa względnie społeczności danego systemu gospodarczego. Wprawdzie początkowo za przedmiot gospodarki przestrzennej uważane są te wszystkie elementy systemu gospodarczego, które można przestrzennie organizować, to jednak dalej za taki przedmiot uznawane jest też środowisko geograficzne, zarówno naturalne, jak i sztuczne lub przestrzeń geograficzna. Profesor podkreśla jednak, że w różnych skalach przestrzennych można mieć do czynienia z różnym określeniem przedmiotu gospodarki przestrzennej (Chojnicki 1992).

Głównym celem gospodarki przestrzennej jest ład przestrzenny, którego pojmowanie przedstawione zostało w dalszej części artykułu. Może warto jedynie w tym miejscu podkreślić, że utrzymanie ładu przestrzennego lub jego osiągnięcie wymaga niekiedy skomplikowanych działań techniczno-kulturowych prowadzonych w istniejącym otoczeniu cywilizacyjnym (Chojnicki 1992).

Jednocześnie Profesor przyjmuje trzy, sformułowane przez B. Malisza, szczegółowe cele gospodarki przestrzennej, które wpisać można w realizację celu głównego (podstawowego, zasadniczego), jakim jest ład przestrzenny (Malisz 1984, Chojnicki 1992, Parysek 2006). Są to następujące cele: 1) ochrona przed wszelką agresją dla zapewnienia biologicznego rozwoju społeczeństwa, 2) tworzenie warunków dla racjonalnego, ze społecznego punktu widzenia, gospodarowania oraz 3) dążenie do względnie wyrównanego poziomu życia ludności we wszystkich regionach i miejscowościach kraju. Każdy z tych celów, w istocie rzeczy drugiego rzędu (bowiem celem pierwszego rzędu jest ład przestrzenny), rozkładany jest na odpowiednie cele trzeciego rzędu. Tym samym proponuje Z. Chojnicki hierarchiczne określanie celów (Malisz 1984, Chojnicki 1992, Parysek 2006). Dziś, w warunkach gospodarki rynkowej, określenie tych celów przedstawiałoby się nieco inaczej (Faludi 1971, 1973, Parysek 2006)⁶. Jednocześnie Z. Chojnicki zwraca uwagę na trudności, jakie towarzyszyć mogą realizacji przyjętych celów, wskazując na: 1) konflikty przestrzenne i potrzebę ich eliminacji, 2) uzyskanie społecznej akceptacji celów oraz 3) włączenie sformułowanych celów do mechanizmów rozwoju społeczno-gospodarczego lub stworzenie takich mechanizmów.

Środki i sposoby działania systemu gospodarki przestrzennej dzieli Z. Chojnicki na: 1) teoretyczne i 2) realne. Środki teoretyczne to przede wszystkim teorie i modele rozwiązywania problemów przestrzennej organizacji systemów gospodarczych. Ważne jest przy tym, aby można je było zastosować do rozwiązania problemów realnych. Środkami realnymi są natomiast narzędzia praktycznego działania, pozwalające osiągnąć zakładane cele. Są to zarówno środki bezpośredniego oddziaływania, takie jak: środki przymusu, środki materialnego kształtowania struktury przestrzennej, środki kontroli i nadzoru, a także planowanie przestrzenne, jak i środki pośrednie, w tym przede wszystkim bodźce ekonomiczne, stymulujące określone działania lub zniechęcające do ich podejmowania (Chojnicki 1992).

Specjalną uwagę poświęca Z. Chojnicki roli planowania przestrzennego, które jest środkiem bezpośredniego oddziaływania, a w zasadzie syntetycznym narzędziem kształtowania gospodarki przestrzennej na wszystkich poziomach organizacji terytorialnej państwa. W planowaniu upatruje bowiem drogi do zmiany rzeczywistości społecznej na wielką skalę (Chojnicki 1992).

Ład przestrzenny jako podstawowy cel gospodarki przestrzennej

W ramach rozważań dotyczących gospodarki przestrzennej oraz jej pojmowania stosunkowo dużo miejsca poświęcił prof. Z. Chojnicki zagadnieniu ładu przestrzennego, przedstawiając oryginalną i pogłębioną interpretację tego pojęcia. W ujęciu Profesora ład przestrzenny jest tym stanem uporządkowania obiektów materialnych w przestrzeni (na konkretnym obszarze), który poddaje się działaniu

⁶ W literaturze zarówno polskiej, jak i zagranicznej znaleźć można różne sformułowania celów gospodarki przestrzennej. Prezentowane w tym miejscu, przyjmowane przez Z. Chojnickiego, zostały następnie przyjęte i rozwijane przez uczniów Profesora, w tym zwłaszcza autora niniejszego tekstu.

ludzkiemu i który jest wynikiem tych działań (Chojnicki 1990a, 1992). Tak pojmowany ład jest zatem kategorią statyczną, bowiem zawsze postrzegany jest w danym momencie czasowym. W istocie rzeczy ma jednak charakter dynamiczny, gdyż może się zmieniać i zmienia się zarówno w kierunku jego dopełnienia, poprawy czy przywracania, jak i w kierunku nieładu, bezładu, nieporządku względnie chaosu, które to określenia oznaczają przeciwieństwa ładu (Parysek 2006). Przyjmując wprowadzoną przez Z. Chojnickiego koncepcję terytorialnego systemu społecznego, ład przestrzenny można rozumieć jako przestrzenną organizację i funkcjonowanie (w przestrzeni) terytorialnego systemu społecznego, jednak nie każdą dowolną, a jedynie taką, która realizuje, uwzględnia czy spełnia kryteria szeroko pojętej racjonalności społecznej (Chojnicki 1990, 1992, Parysek 2003, 2006)⁷. Chodzi jednak o taką racjonalność, która uwzględnia nie tylko aspekty społeczne, ale także ekonomiczne, ekologiczne, kulturowe, polityczne, również etyczno-moralne i estetyczne porządku przestrzennego. Ład przestrzenny jest, ujmując sprawę syntetycznie, porządkiem przestrzennym, który uwzględnia i odwzorowuje prawidłowości działania społeczeństwa i gospodarki oraz funkcjonowania przyrody. Jest porządkiem, który rozpatruje się, bada i ocenia z punktu widzenia właściwości struktury, która ten porządek tworzy (i opisuje), oraz jej funkcjonalności czy funkcjonowania (Chojnicki 1990, 1992, Parysek 2003).

Podejmowane w ramach gospodarki przestrzennej działania mogą, a właściwie powinny, prowadzić do poprawy ładu, np. zaprowadzenie ładu, przywrócenie ładu, poprawienie ładu, zachowanie ładu itp., lub nie powinny być powodem jego pogorszenia, zakłócenia, naruszenie, utraty itp. ..., co się jednak w warunkach polskich dość często zdarza (Parysek 2015, 2016a, b, 2017).

Pojęcie ładu ma charakter względny i subiektywny. Istnienie określonych norm, zasad, reguł społecznych także priorytetów i preferencji prowadzi jednak do tego, że w wielu sytuacjach, ład postrzegany może być w sposób bardziej jednoznaczny i zobiektywizowany, zaś odróżnienie ładu od nieładu nie sprawia zazwyczaj większych trudności. Sytuacja taka prowadzi zresztą do świadomego i celowego porządkowania świata, a zatem do zaprowadzenia ładu.

Każdy ład, jak wspomniano, jest kategorią o charakterze relatywnym. Jako określony porządek dotyczy zawsze konkretnego przedmiotu odniesienia. Ład przestrzenny jest przede wszystkim porządkiem, jaki dotyczy wyróżnianych na powierzchni ziemi systemów (społeczno-ekonomiczno-ekologicznych), których granice mogą być mniej lub bardziej jednoznacznie określone. Uchwycenie i uwzględnienie racjonalności ogólnospołecznej, w różnego rodzaju jej aspektach, nie jest rzeczą łatwą wobec złożoności relacji, jakie charakteryzują terytorialne systemy społeczne. Jest jednak ważne, jeśli kształtowany czy postulowany ład prowadzić ma do optymalizacji pewnych stanów systemu, takich jak: jakość życia, efektywność funkcjonowania gospodarki, dostępność przestrzenna placówek usługowych, maksymalizacja czasu wolnego, którym można swobodnie dysponować, niwelowanie dysproporcji przestrzennych, zażegnanie konfliktów

⁷ Koncepcja terytorialnego systemu społecznego jest przedstawiona w kolejnym podrozdziale niniejszego opracowania.

w użytkowaniu środowiska itp. Takie pojmowanie ładu przestrzennego daleko więc odbiega od jego traktowania jako regularnego geometrycznie układu rozmieszczenia obiektów architektonicznych na określonym obszarze, co często za ład przestrzenny uważają architekci i urbaniści (Chojnicki 1992, Parysek 2006). Co więcej, w obecnej rzeczywistości, obok problemów kształtowania ładu przestrzennego, problemem jest przeciwdziałanie chaosowi w zagospodarowaniu przestrzennym.

Terytorialny system społeczny jako przedmiot gospodarki przestrzennej

Całościowe, holistyczne i systemowe ujmowanie podejmowanej problematyki badawczej jest charakterystyczną cechą właściwie całego dorobku naukowego Profesora. Z pierwszym całościowym ujęciem przedmiotu badań mamy do czynienia już w pracy doktorskiej „Kolejowe przepływy towarowe jako element powiązań międzyregionalnych i struktury regionów ekonomicznych Polski”, w której, w układzie terytorialnego podziału kraju (w skali wojewódzkiej), podejmuje Z. Chojnicki próbę określenia struktury regionalnej Polski w świetle przepływów towarowych (Chojnicki 1961). Całościowe ujęcie problematyki obecne jest także w publikacjach dotyczących modeli grawitacji i potencjału, w których rozważania odnoszone są do pewnych całości (często traktowanych jako systemy), przede wszystkim do obszaru kraju (Chojnicki 1966, 2011a, b).

Pierwsze ujęcie *stricte* systemowe, w którym system traktowany jest jako funkcjonalna całość, znalazło zastosowanie w sformułowanym modelu interakcyjnym przyroda – człowiek. Było to pewnego rodzaju nawiązanie do modelu *input – output* W. Leontiefa, dotyczącego struktury gospodarki amerykańskiej i jej zmian (Chojnicki 1971).

Rozwinięcie problematyki systemowej, w tym rozwój podejścia systemowego w odniesieniu do przedmiotu badań, nastąpiło dopiero w późniejszych pracach Profesora. Szczególna rola w tym zakresie przypada publikacjom dotyczącym koncepcji terytorialnego systemu społecznego, ale nie tylko (Chojnicki 1985, 1988a, b, 1992, 1996, 2011c).

W bardzo syntetycznym ujęciu system terytorialny, w nawiązaniu do publikacji Z. Chojnickiego, zdefiniować można jako taki system społeczny, „w którym zbiorowość ludzi trwale zajmuje, zagospodarowuje i kontroluje wyodrębniony obszar powierzchni ziemi, czyli terytorium”. Jednocześnie Profesor uważa, że wśród różnych systemów społecznych, jakie można wyróżnić w środowisku (otoczeniu) człowieka, podstawową rolę odgrywają terytorialne systemy społeczne. Rola ta jest szczególnie widoczna w kształtowaniu warunków życia oraz działalności ludzi (Chojnicki 1977, 1988a, b, 1996). Już w pierwszych ujęciach terytorialny system społeczny traktowany jest jako kategoria systemu społecznego, choć szersze rozważania na temat systemów społecznych znajdziemy dopiero w publikacji późniejszej (Chojnicki 2011).

Istota terytorialnego systemu społecznego polega na tym, że jego granice wyznaczają granice jednostki terytorialnego podziału kraju. W ten sposób wyróżnić można terytorialny system społeczny gminy, powiatu, województwa (regionu) czy kraju, tworzące układ hierarchiczny. Każdą z tych jednostek, w nawiązaniu do punktu widzenia prof. Z. Chojnickiego, uznać można za terytorium, czyli obszar o jednoznacznie określonych granicach, zamieszkiwany przez ludność o silnych, wewnętrznych więziach społecznych, mówiącą tym samym językiem, pielęgnującą tę samą tradycję, identyfikującą się z obszarem (o czym świadczą emocjonalne związki), na którym rozciąga się panowanie określonej władzy (Chojnicki 1988a, b, Parysek 2006).

Systemowe ujęcie przedmiotu gospodarki przestrzennej pozwala zatem w sposób oryginalny odwzorować organizację, strukturę i funkcjonowanie jednostki terytorialnego podziału kraju, a tym samym dobrze, bowiem całościowo i funkcjonalnie, opisać przedmiot gospodarki przestrzennej (gminę, województwo, kraj). Dostrzec można duże podobieństwo między terytorialnym systemem społecznym, którego zdefiniowania dokonuje się, co jest oczywiste, w kategoriach ujęcia systemowego, a wzmiankowanym powyżej systemowym modelem interakcyjnym: przyroda–człowiek. W każdym z tych ujęć przedmiot zainteresowania (gospodarki przestrzennej) traktuje się jako funkcjonalną całość, której organizację, strukturę i działanie określają odpowiednio zdefiniowane elementy oraz relacje między nimi.

Nie ulega kwestii, że na terenie gminy, powiatu, województwa (regionu) i kraju „rozciąga się” panowanie władzy samorządowej, jakkolwiek o dość zróżnicowanych kompetencjach i różnym poziomie samorządności⁸. Na obszarze województwa i kraju mamy ponadto do czynienia z władzą „rządową”. Nie można kwestionować także wspólnoty językowej, dziedzictwa przeszłości czy emocjonalnych związków z miejscem zamieszkania. Uznanie gminy, powiatu, województwa i kraju za terytorium nie powinno więc budzić żadnych wątpliwości.

Mając na względzie gospodarkę przestrzenną i jej cele, prawdopodobnie za najlepiej określony przedmiot gospodarki przestrzennej uznać można obszar, który spełnia kryteria terytorialnego systemu społecznego (Chojnicki 1966, 1988a, b). Niestety nie zawsze ma to miejsce w podejmowanych działaniach planistycznych.

W polskim systemie prawnym dotyczącym gospodarki przestrzennej podstawową jednostką przestrzenną prowadzenia tej gospodarki jest gmina. Jest to jedyna jednostka terytorialnego podziału kraju, której władze samorządowe posiadają tzw. władztwo planistyczne, co interpretować można jako wyłączne prawo do podejmowania decyzji w zakresie zagospodarowania przestrzennego (Niewiadomski 2002, Parysek 2006, 2016a, b, 2017b). Oczywiście przedmiotami gospodarki przestrzennej są także obszary województw i kraju, a także inne, wyodrębnione, jednak bez uprawnień władz tych jednostek do podejmowania decyzji o zagospodarowaniu przestrzennym⁹.

⁸ Są niewątpliwie różnice między radą gminy, powiatu, sejmikiem wojewódzkim i Sejmem RP.

⁹ W sposób szczególnie właściwości terytorialnego systemu społecznego prezentuje gmina, nie tylko podstawowa jednostka terytorialnego podziału kraju, ale także podstawowa jednostka gospodarki przestrzennej (ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym

Tak jak każdy system, tak i terytorialny system społeczny, będący funkcjonalną całością, określają jego składniki, relacje i otoczenie.

Z. Chojnicki (1989, 1996) wyróżnia dwa podstawowe, a zarazem złożone składniki systemu, tj.: 1) warstwę społeczną oraz 2) warstwę podłoża materialnego systemu. Złożoność wyodrębnionych warstw sprawia, że w zasadzie potraktować je można jako podsystemy, składające się z elementów o mniejszym lub większym poziomie złożoności (Parysek 2006). Warstwę społeczną systemu terytorialnego tworzą jednostki ludzkie (składniki elementarne) oraz główne dziedziny aktywności ludzkiej, tj. działalność: ekonomiczna, kulturowa i polityczna (składniki złożone, sfery, warstwy). Na warstwę podłoża materialnego składają się natomiast: sfera elementów materialnych (przyrodniczych) oraz sfera elementów sztucznych (antropogenicznych), wytworzonych z substancji naturalnych w wyniku świadomego i celowego działania człowieka. Podłoże materialne każdego terytorialnego systemu społecznego jest natomiast wyodrębnione w postaci terytorium. Jest to ściśle określony obszar z jego zawartością materialną, naturalną i sztuczną oraz zamieszkującą ludnością. Jako takie terytorium jest więc miejscem nakładania się na siebie warstwy podłoża materialnego i warstwy społecznej (Chojnicki 1988a, b, 1996, Parysek 2006).

Przy takim określeniu składników terytorialnego systemu społecznego nie ma żadnych wątpliwości co do tego, że są one elementami zagospodarowania przestrzennego rozmieszczanymi na określonym terytorium, z uwzględnieniem właściwych relacji przestrzenno-funkcjonalnych¹⁰.

Strukturę systemu terytorialnego określa natomiast zbiór różnego rodzaju relacji, jakie wiążą z sobą elementy systemu (relacje wewnętrzne) oraz elementy systemu z jego otoczeniem (relacje zewnętrzne). Z punktu widzenia gospodarki przestrzennej (zagospodarowania terytorium), kształtowanie racjonalnych relacji wewnętrznych (wewnątrzsystemowych) ma jednak pierwszorzędne znaczenie dla funkcjonowania systemu jako całości, natomiast kształtowanie relacji zewnętrznych odgrywa ważną rolę przede wszystkim w planowaniu rozwoju społeczno-gospodarczego konkretnego systemu terytorialnego. W gospodarce przestrzennej ważne jest także uwzględnianie roli, jaką odgrywa wyodrębnione przez Z. Chojnickiego tzw. otoczenie wewnętrzne, będące z jednej strony istotnym składnikiem warstwy kontekstu materialnego, a z drugiej strony „podłożem” funkcjonowania warstwy społecznej (Chojnicki 1988a, b, 1996).

Przyjmując, że przedmiot gospodarki przestrzennej traktuje się jako terytorialny system społeczny, zwrócić należy, za Z. Chojnickim, uwagę na trzy specyficzne, a ważne cechy każdego systemu terytorialnego, mianowicie: położenie, granice oraz „terytorialność”, wykazujące zresztą pewną współzależność czy

oraz inne akty prawne dotyczące samorządu gminnego i jego zadań). To właśnie w odniesieniu do gminy sformułowane zostały najbardziej szczegółowe i konkretne założenia systemu prawnego dotyczącego gospodarki przestrzennej, w tym jej podmiotowość decyzyjna.

¹⁰ Terytorialny system społeczny opisany został w tym miejscu w sposób syntetyczny z założeniem udokumentowania przede wszystkim korzyści, jakie w odniesieniu do określenia przedmiotu gospodarki przestrzennej daje systemowe jego ujęcie (konkretnie w kategoriach terytorialnego systemu społecznego).

relacje przyczynowo-skutkowe. Położenie geograficzne decyduje o cechach warstwy podłoża materialnego i ma znaczący wpływ na strukturę systemu, natomiast przekształcenia przyrodniczego składnika podłoża materialnego składają się na podstawowe kategorie działalności ludzkiej, określające w poważnym stopniu jego warstwę społeczną. Istotne jest także położenie geopolityczne, które oddziaływać może jako bariera, względnie jako czynnik funkcjonowania i rozwoju systemu. Podobne konsekwencje powoduje położenie konkretnego systemu w układzie społeczno-gospodarczym kraju. Przy rozpatrywaniu granic systemu brać zatem należy pod uwagę charakter granic (państwa, regionu, gminy, miasta) i ich rodzaj (naturalne, sztuczne), ostrość (sposób i siłę oddziaływania) i fizyczną możliwość przekraczania. Jest to ważne, kiedy granice delimitują, w sensie przestrzennym, każdy terytorialny system społeczny. Wyznaczony przez granice terytorialny system społeczny jest systemem terytorialnym dopiero wtedy, kiedy na jego obszarze rozciąga się panowanie władzy (samorządu terytorialnego). To właśnie granice i władza stanowią o pewnej autonomii systemu terytorialnego, ale i o pewnej jego terytorialnej integracji na wyższym poziomie hierarchicznym. „Terytorialność” systemów społecznych umacnia i gwarantuje zaś składnik polityczny warstwy społecznej systemu (Chojnicki 1988a, b, 1996, Parysek 2006).

Choć każdy z dających się wyróżnić na obszarze kraju terytorialnych systemów społecznych uwikłany jest w realizację polityki przestrzennej i gospodarki przestrzennej, to jednak w największym stopniu rola ta przypada gminie. To tej jednostki terytorialnego podziału kraju przede wszystkim dotyczą postanowienia ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, w związku z czym pełni ona podstawową rolę w szeroko rozumianej gospodarce przestrzennej, na co już niejednokrotnie zwracano uwagę. Lokalizacja miejsc zamieszkania ludności i miejsc prowadzenia działalności gospodarczej ma wybitnie lokalny charakter i tylko w takiej skali jej problemy mogą zostać właściwie rozwiązane. Tak więc lokalny, terytorialny system społeczny jest w warunkach polskich podstawowym systemem realizacji polityki i gospodarki przestrzennej. Właśnie szczególnie podkreślenie tego faktu, że terytorialny system społeczny jest zagospodarowywany przez zamieszkującą ludność, utwierdza w przekonaniu, że systemowe ujęcie przedmiotu gospodarki przestrzennej, zwłaszcza jego interpretacja w kategoriach terytorialnego systemu społecznego, wydaje się społecznie wysoce uzasadnione i użyteczne.

Jest rzeczą oczywistą, że systemowe ujęcie przedmiotu gospodarki przestrzennej dotyczyć może jedynie tych jednostek przestrzennych, które spełniają kryteria systemowości, a zatem: gmin, województw, kraju i być może także aglomeracji (choć w sferze działań planistycznych raczej perspektywicznie). Co więcej, ujęcie to odnosić można jedynie do takich procedur planistycznych, których przedmiotem jest całość danej jednostki terytorialnej, tj. do opracowania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, planu zagospodarowania przestrzennego województwa, koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju oraz studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego obszaru metropolitalnego. Systemowe ujęcie nie ma zatem zastosowania w procedurze opracowywania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego

(Parysek 2006, 2015, 2016a, b). Nie oznacza to jednak, że przedmiotem takiego planu (miejscowego) nie mogą być pewne przestrzenne całości. Nie spełniają one jednak kryteriów, jakie charakteryzują terytorialne systemy społeczne.

Badania dla potrzeb gospodarki przestrzennej

Wśród zainteresowań naukowych prof. Z. Chojnickiego znalazły się także badania z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej, jakie mogłyby być przydatne w gospodarce przestrzennej (Chojnicki 1999). Jednocześnie Profesor zadaje pytania: 1) czy pojęcie „gospodarka przestrzenna” dobrze określa dziedzinę badań oraz 2) jak określić nazwę pola badań, która nie byłaby bezpośrednim odniesieniem do niej¹¹. Odpowiedzi na te pytania uważa jednocześnie za trudne. Trudności z określeniem dziedziny gospodarki przestrzennej wynikają z różnego nazywania tego, co mieści się w szeroko rozumianej gospodarce przestrzennej. W gruncie rzeczy to nie tylko gospodarowanie w przestrzeni i gospodarowanie przestrzenią, ale także struktura przestrzenna gospodarki, zagospodarowanie przestrzenne, systemy przestrzenne, regiony oraz struktura regionalna. Ponadto do dziedziny gospodarki przestrzennej włączane są też: ekonomia przestrzenna, ekonomika przestrzenna, regionalistyka, analiza przestrzenna, analiza regionalna itp. Zdaniem Profesora, określenie dziedziny nie jest wystarczające do pełnej charakterystyki pola badawczego. Zwraca jednak uwagę na to, że *regional science* potrafiła sformułować charakterystyczne i odrębne pole badawcze (Chojnicki 1981). Pozostając w sferze rozważań dotyczących badań gospodarki przestrzennej, wskazuje na dwa poziomy takich badań, tj. 1) multidyscyplinary i 2) interdyscyplinary. W badaniach multidyscyplinarnych pole badawcze jest zawsze sumą składników z różnych dyscyplin naukowych, które zachowują odrębność, natomiast na poziomie interdyscyplinarnym różne dyscypliny dążą do uzyskania zintegrowanego ujęcia problemów i wyników niebędących już prostą sumą uzyskiwanych rezultatów. W badaniach dla gospodarki przestrzennej przeważa multidyscyplinarność, obejmująca przede wszystkim badania: geograficzne, socjologiczne, urbanistyczne, ekonomiczne i inne, które utworzyły wyodrębniony zasób wiedzy, przydatnej w rozwiązywaniu problemów praktycznych (metody, techniki, faktografia). Co się tyczy geografii, to jej wkład w badania gospodarki przestrzennej obejmuje przede wszystkim: 1) podstawy teoretyczne i metodologiczne oraz 2) rozwiązywanie problemów merytorycznych.

Tworzenie podstaw teoretycznych i metodologicznych gospodarki przestrzennej ma swoje źródło w zmianach, jakie dokonały się w teorii i metodologii polskiej geografii, w tym przede wszystkim w: 1) wzbogaceniu podstawowego aparatu pojęciowego (lokalizacja, zróżnicowanie przestrzenne, struktura przestrzenna, organizacja przestrzenna, koncentracja, typologia przestrzenna, regionalizacja i inne) oraz nadaniu aparatowi pojęciowemu charakteru operacyjnego, 2) przebudowie

¹¹ W tym sformułowaniu jest, jak się wydaje, pewien skrót myślowy, który można na różne sposoby tłumaczyć. Niestety, nie dowiemy się już, jaka była intencja autora wyrażona w cytowanym sformułowaniu (por. Chojnicki 1999, s. 394).

podstaw teoretycznych geografii w ujęciu statystycznym i matematyczno-modelowym oraz nadanie uzyskiwanym wynikom większej ścisłości, 3) rozwoju takich poddyscyplin, jak: geografia społeczna, geografia usług, geografia turystyki itp. oraz 4) wprowadzeniu takich procedur postępowania badawczego, jak diagnozowanie i prognozowanie.

Wkład w rozwiązywanie problemów merytorycznych dotyczy natomiast podejmowania w ramach wyodrębnionych poddyscyplin badań o podstawowym znaczeniu dla gospodarki przestrzennej (Chojnicki 1999).

W zakresie badań ważnych dla gospodarki przestrzennej na szczególne podkreślenie zasługują dwa osiągnięcia Profesora: 1) rozwój metod statystycznych i matematycznych oraz modelowania matematycznego i 2) wprowadzenie ujęcia systemowego.

Odnosnie do metod statystycznych, matematycznych i modelowania matematycznego szczególne znaczenie Profesor upatrywał między innymi w metodach i modelach: 1) analizy rozkładu przestrzennego, 2) klasyfikacji przestrzennej oraz regionalizacji, 3) kowariancji i korelacji przestrzennej, 4) przestrzennego oddziaływania, 5) interakcji przestrzennej oraz 6) modelach procesów czasoprzestrzennych. Sam prowadził tego rodzaju badania oraz do ich podjęcia inspirował swoich uczniów¹².

W ujęciach systemowych widział natomiast prof. Z. Chojnicki: 1) formę scalcenia tradycyjnego ujęcia gałęziowego, 2) większy stopień wykorzystania dorobku geografii fizycznej, 3) możliwość uporządkowania gospodarki jako systemu, 4) ujęcie i ustalenie złożoności gospodarki, 5) zwiększenie znaczenia badań struktury gospodarki jako układu wzajemnych oddziaływań, 6) możliwość uwzględnienia własności całościowych i wykorzystanie znaczenia kształtujących je mechanizmów oraz 7) uporządkowanie na gruncie założeń systemowych, a także określenie wagi oraz zakresu stosowania metod i modeli ilościowych.

Ważnym osiągnięciem naukowym Profesora był bez wątpienia rozwój zastosowań metod analizy ilościowej w badaniach przestrzenno-ekonomicznych, mających zasadnicze znaczenie dla badań prowadzonych na gruncie geografii, nie tylko społeczno-ekonomicznej, ale także gospodarki przestrzennej, zwłaszcza prac planistycznych. Podjęta już w pierwszym etapie działalności naukowej analiza przepływów towarowych dostarczała użytecznego narzędzia analizy przestrzennej w skali regionalnej¹³. Szeroko opisane modele grawitacji i potencjału, zwłaszcza zaś te drugie, są wprawdzie ciągle słabo wykorzystywanym narzędziem analizy przestrzennej, jednak mogą mieć efektywne zastosowanie przede wszystkim w analizie lokalizacyjnej, ale także w formułowaniu celów zagospodarowania przestrzennego (Chojnicki 1966, Chojnicki i in. 2011). Wysoce użytecznym narzędziem analizy przestrzennej, zwłaszcza w klasyfikacji i regionalizacji, są ciągle metody taksonomiczne (Chojnicki, Czyż 1973). Opublikowanie prac poświęconych metodom ilościowym zapoczątkowało w polskich badaniach

¹² Por. Chojnicki (1966), Chojnicki, Czyż (1973), Chojnicki i in. (1979, 2011), Czyż (1978a, 2002), Parysek (1982), Ratajczak (1999).

¹³ Niestety, brak możliwości pozyskania odpowiednich danych liczbowych uniemożliwia aktualnie prowadzenie tego rodzaju badań.

przestrzenno-ekonomicznych intensywnie wykorzystanie tych metod w szeroko pojmowanej analizie przestrzennej, szczególnie we wspomnianej klasyfikacji i regionalizacji¹⁴.

Inne kategorie wkładu prof. Zbyszka Chojnickiego do szeroko rozumianej gospodarki przestrzennej

Jak wspomniano, niekwestionowany jest udział Profesora w zainaugurowaniu w 1991 r. na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu magisterskiego kształcenia w zakresie gospodarki przestrzennej, na początku pod nazwą planowanie przestrzenne i gospodarka lokalna¹⁵. To właśnie wyznaczoną przez prof. Z. Chojnickiego orientację problemowo-badawczą Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu uznano za jeden z podstawowych czynników podjęcia tego rodzaju inicjatywy dydaktycznej (Parysek 2017a). Tego typu działalność edukacyjna ułatwiła, jak się wydaje, utworzenie przez Profesora w kierowanym przez niego Instytucie (w 1998 r.) Zakładu Planowania Przestrzennego¹⁶. Ideę czy wręcz potrzebę kształcenia kadr w zakresie planowania przestrzennego i gospodarki lokalnej dostrzegano w odradzających się strukturach samorządu terytorialnego i w jednostkach wspomagających ten proces¹⁷, a także w poznańskim środowisku planistów przestrzennych, zwłaszcza zrzeszonych w Towarzystwie Urbanistów Polskich. Idea ta, przeniesiona na teren instytutu, od samego początku spotkała się ze zdecydowanym poparciem Profesora. Był to pierwszy, ale jednocześnie bardzo ważny krok, otwierający drogę do dalszych działań. Dzięki wsparciu Profesora już w roku akademickim 1991/1992 pierwszych 38 osób podjęło wspomniane studia (Parysek 2017a)¹⁸. Jest sprawą oczywistą, że tego rodzaju decyzja musiała mieć wpływ na rozszerzenie profilu badawczego Instytutu o problematykę teorii i metodologii gospodarki przestrzennej oraz analizę przestrzenno-ekonomiczną, w szczególności ukierunkowaną na praktyczne zastosowania (Stryjakiewicz 2017).

¹⁴ Wkład prof. Z. Chojnickiego do dziedziny zastosowania metod ilościowych w geografii (także gospodarce przestrzennej) znacznie wykracza poza zarysowany zakres niniejszego opracowania i nie będzie w tym miejscu szerzej omawiany.

¹⁵ W tym samym czasie podobnego rodzaju studia zainaugurowano na Politechnice Wrocławskiej (Zipser 2017).

¹⁶ Zakładem tym, do momentu przejścia na emeryturę, kierował autor niniejszego tekstu.

¹⁷ Chodzi tu przede wszystkim o poznańskie struktury Komitetu Obywatelskiego oraz Fundacji Rozwoju Gospodarki Lokalnej, przekształconej następnie w Wielkopolski Ośrodek Kształcenia i Studiów Samorządowych (WOKiSS).

¹⁸ Trudna droga do otwarcia tego kierunku studiów została szerzej opisana w jednej z publikacji przygotowanej na 25-lecie uruchomienia na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, studiów z zakresu gospodarki przestrzennej (Parysek 2017).

Zakończenie

Artykuł ten jest zwięzłą i w pewnym sensie wybiórczą próbą wskazania na te osiągnięcia naukowe prof. Zbyszka Chojnickiego, które złożyły się i nadal składają przede wszystkim na podstawy teoretyczne i metodologiczne gospodarki przestrzennej, ale także i na badania przestrzenno-ekonomiczne dla tego rodzaju działalności praktycznej, jaką jest gospodarka przestrzenna. Należy w tym miejscu podkreślić, że przedstawiony punkt widzenia Profesora odwzorowuje jego stanowisko w okresie pracy nad wykorzystanymi w tym opracowaniu tekstami. Innymi słowy, odwzorowuje dokładnie umieszczony w czasie stan rzeczy. Pamiętać jednak należy o tym, że pierwotne sformułowania Profesor wielokrotnie w późniejszych publikacjach uściślał i wersyfikował. Syntezą tego, co nazwać można wkładem Profesora do teorii i metodologii gospodarki przestrzennej, jest, jak się wydaje, publikacja „Region w ujęciu geograficzno-systemowym” (Chojnicki 1996). To w tym opracowaniu, w nawiązaniu do regionu społeczno-ekonomicznego, powraca jeszcze raz Z. Chojnicki do koncepcji terytorialnego systemu społecznego. Region społeczno-ekonomiczny traktuje bowiem jako terytorialny system społeczny. Czyni to w nawiązaniu do analitycznej i przedmiotowej koncepcji regionu. Właśnie ta druga koncepcja regionu, jak się wydaje ma szczególne znaczenie dla określania przedmiotu gospodarki przestrzennej, którego dla efektywnego rozwiązywania problemów nie można traktować inaczej jak jako funkcjonalną całość. W sposób szczególnie podkreśla bowiem znaczenie orientacji systemowej w przedmiotowej koncepcji regionu. Choć tego Z. Chojnicki wyraźnie nie podkreśla, tak pojmowany region, traktuje jednak, w pewnym sensie, jako przedmiot gospodarki przestrzennej. Odchodzi zatem od wcześniejszego sformułowania, w którym gospodarkę przestrzenną odnosił do przestrzennej organizacji systemu gospodarczego. Wyróżnia dwa podstawowe składniki regionu: 1) ludzie w ich wymiarze demograficznym, ekologicznym i społecznym oraz 2) terytorium, w ramach których mieszczą się wszelkie formy oraz właściwości relatywnie pojmowanego obszaru (terytorium), co z punktu widzenia określenia przedmiotu gospodarki przestrzennej, zwłaszcza planowania przestrzennego, ma duże znaczenie.

W planowaniu rozwoju społeczno-gospodarczego i zagospodarowania przestrzennego szczególna rola przypada analizie stanu przedmiotu potencjalnych działań, tj. regionu. Z tego też powodu duże znaczenie mają wyróżnione przez Z. Chojnickiego podsystemy, zwłaszcza funkcjonalne oraz osadnicze, których dotyczą przyjmowane rozwiązania rozwojowe. Stopień rozwoju tych podsystemów wyznacza bowiem: społeczne, ekonomiczne i kulturowe warunki życia mieszkańców w regionie, co potraktować można jako podstawowy wyznacznik formułowania celów. Nie mniej ważne jest poznanie procesów i czynników kształtujących region terytorialny oraz określenie stadium rozwojowego, w jakim dany region się znajduje (Chojnicki 1996). Wszystko to determinuje możliwe do przyjęcia i realne do urzeczywistnienia założenia rozwojowe.

Zaprezentowane w niniejszym opracowaniu poglądy i sformułowania prof. Zbyszka Chojnickiego tworzą w sumie dość zwarty i spójny zestaw wiedzy teoretycznej i metodologicznej o wysokim stopniu użyteczności w gospodarce

przestrzennej traktowanej bądź to jako dziedzina wiedzy, bądź jako działalność praktyczna. Przyjmując podejście systemowe, Profesor przedstawił oryginalne pojmowanie gospodarki przestrzennej, określił jej przedmiot (terytorialny system społeczny), wskazał na podstawowe cele (ład przestrzenny jako cel główny i cele dalszych rzędów), przedstawił zestaw podstawowych badań na rzecz gospodarki przestrzennej oraz zwrócił uwagę na główne przesłanki i kryteria oceny stanu regionu terytorialnego, w nawiązaniu do których formułować można i należy cele rozwojowe. Tym samym powstała w latach 60. XX w., składająca się z Profesora i jego uczniów tzw. poznańska szkoła geografii społeczno-ekonomicznej, w latach 90. i następnych wzbogaciła się o nową dziedzinę zainteresowań naukowych, tj. o gospodarkę przestrzenną, a sam Mistrz stworzył oryginalne jej podstawy teoretyczne i metodologiczne.

Literatura

- Chojnicki Z. 1961. Analiza przepływów towarowych w Polsce w układzie wojewódzkim. Studia KPZK PAN, 1.
- Chojnicki Z. 1966. Zastosowanie modeli grawitacji i potencjału w badaniach przestrzenno-ekonomicznych. Studia KPZK PAN, 14.
- Chojnicki Z. 1971. Model wzajemnych zależności między systemem społeczno-ekonomicznym a środowiskiem przyrodniczym. *Poznańskie Roczniki Ekonomiczne PTPN*.
- Chojnicki Z. 1981. Problemy metodologiczne regional science. *Przegląd Geograficzny*, 53, 2: 267–283.
- Chojnicki Z. 1985. Realistyczna koncepcja systemu. Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 104: 20–24.
- Chojnicki Z. 1986. Refleksje dotyczące teraźniejszości i przyszłości geografii polskiej. *Przegląd Geograficzny*, 58, 3: 357–377.
- Chojnicki Z. 1988a. Koncepcja terytorialnego systemu społecznego. *Przegląd Geograficzny*, 60, 4: 491–510.
- Chojnicki Z. 1988b. Terytorialny system społeczny. *Biuletyn KPZK PAN*, 138: 29–49.
- Chojnicki Z. 1990a. Współczesne problemy gospodarki przestrzennej. *Biuletyn KPZK PAN*, 146: 203–219.
- Chojnicki Z. 1990b. Udział i rola geografii w badaniach gospodarki przestrzennej. [W:] Z. Chojnicki, R. Domański (red.), *Polskie badania gospodarki przestrzennej*. *Biuletyn KPZK PAN*, 146: 38–49.
- Chojnicki Z. 1992. Współczesne problemy gospodarki przestrzennej. [W:] Z. Chojnicki, T. Czyż (red.), *Współczesne problemy geografii społeczno-ekonomicznej Polski*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Poznań, s. 9–19.
- Chojnicki Z. 1996. Region w ujęciu geograficzno-systemowym. [W:] T. Czyż (red.), *Podstawy regionalizacji geograficznej*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 7–44.
- Chojnicki Z. 1999. *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Chojnicki Z. 2010. *Koncepcje i studia metodologiczne i teoretyczne w geografii*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Chojnicki Z. 2011a. Rozwój koncepcji modeli grawitacji i potencjału. [W:] Z. Chojnicki, T. Czyż, W. Ratajczak (red.), *Model potencjału. Podstawy teoretyczne i zastosowania w badaniach przestrzenno-ekonomicznych i regionalnych*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań: 7–42.
- Chojnicki Z. 2011b. Zakres i warunki zastosowania modelu potencjału w badaniach przestrzenno-ekonomicznych. [W:] Z. Chojnicki, T. Czyż, W. Ratajczak (red.), *Model potencjału. Podstawy teoretyczne i zastosowania w badaniach przestrzenno-ekonomicznych i regionalnych*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 43–80.
- Chojnicki Z. 2011c. Systemy społeczne jako przedmiot geografii społeczno-ekonomicznej. [W:] L. Mierzejewska, M. Wdowicka (red.), *Współczesne problemy rozwoju miast i regionów*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 31–48.

- Chojnicki Z., Czyż T. 1973. Metody taksonomii numerycznej w regionalizacji geograficznej. PWN, Warszawa.
- Chojnicki Z., Czyż T., Parysek J., Ratajczak W. 1979. Badania przestrzennej struktury społeczno-ekonomicznej Polski metodami czynnikowymi. PWN, Warszawa–Poznań.
- Chojnicki Z., Czyż T., Ratajczak W. 2011. Model potencjału. Podstawy teoretyczne i zastosowania w badaniach przestrzenno-ekonomicznych i regionalnych. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Czyż T. 1978. Metody generalizacji układów przestrzennych. PAN Oddział w Poznaniu. Ser. Geografia, 1. Warszawa.
- Czyż T. 2002. Zastosowanie modelu potencjału w analizie zróżnicowania regionalnego Polski. *Studia Regionalne i Lokalne*, 2–3: 5–14.
- Czyż T., Parysek J., Strykiewicz T. 2015a. Wspomnienie o profesorze Zbyszku Chojnickim. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 32: 5–12.
- Czyż T., Parysek J., Strykiewicz T. 2015b. Zbyszko Chojnicki 1928–2015. *Przegląd Geograficzny*, 87, 4: 601–611.
- Domański R. 2002. *Gospodarka przestrzenna*. PWN, Warszawa.
- Faludi A. 1971. *A reader in planning theory*. Pergamon Press, Oxford.
- Faludi A. 1973. *Planning theory*. Pergamon Press, Oxford.
- Malisz B. 1984. *Podstawy gospodarki i polityki przestrzennej*. Ossolineum, Wrocław–Warszawa.
- Niewiadomski Z. 2002. *Planowanie przestrzenne. Zarys systemu*. Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis, Warszawa.
- Parysek J. 1982. *Modele klasyfikacji w geografii*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.
- Parysek J. 1998. Profesor Zbyszko Chojnicki jako uczonego i nauczyciela akademickiego. [W:] J. Parysek, H. Rogacki (red.), *Przemiany społeczno-gospodarcze Polski lat dziewięćdziesiątych*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 7–12.
- Parysek J. 2003. Ład przestrzenny jako kategoria pojęciowa i planistyczna. [W:] T. Ślęzak, Z. Ziolo (red.), *Społeczno-gospodarcze i przyrodnicze aspekty ładu przestrzennego*. Biuletyn KPZK PAN, 205: 111–126.
- Parysek J. 2006. *Wprowadzenie do gospodarki przestrzennej*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.
- Parysek J. 2015. Rola lokalnego samorządu terytorialnego w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 77, 3: 27–46.
- Parysek J. 2016a. W poszukiwaniu nowego systemu organizacji, struktury i funkcjonowania gospodarki przestrzennej w Polsce. *Problemy Rozwoju Miast*, 1: 39–50.
- Parysek J. 2016b. Pytania o przyszłość gospodarki przestrzennej w Polsce (po 13 latach obowiązywania regulacji prawnych z 2003 roku). *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 78, 2: 37–58.
- Parysek J. 2017a. Narodziny kierunku i początki kształcenia w zakresie gospodarki przestrzennej w Uniwersytecie im. A. Mickiewicza w Poznaniu. [W:] P. Churski (red.), *Gospodarka przestrzenna. Kluczowe problemy i koncepcje badawcze, wyzwania praktyki, profil i innowacyjność edukacji*. Biuletyn KPZK PAN, 266: 11–28.
- Parysek J. 2017b. Lokalna gospodarka przestrzenna w Polsce – prawo a rzeczywistość. [W:] W. Ratajczak, M. Szewczyk, J. Weltrowska (red.), *Teoretyczne i praktyczne aspekty prawa gospodarki przestrzennej*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 91–104.
- Parysek J., Strykiewicz T. 2015. Profesor Zbyszko Chojnicki. *Przegląd Wielkopolski*, 109, 3: 78–83.
- Ratajczak W. 1999. *Modelowanie sieci transportowych*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.
- Strykiewicz T. 2017. Główne kierunki badawcze gospodarki przestrzennej na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. [W:] P. Churski (red.), *Gospodarka przestrzenna. Kluczowe problemy i koncepcje badawcze, wyzwania praktyki, profil i innowacyjność edukacji*. Biuletyn KPZK PAN, 266: 62–72.
- Zipser T. 2017. Drogi do kształcenia w zakresie gospodarki przestrzennej z perspektywy Katedry Planowania Przestrzennego Politechniki Wrocławskiej. [W:] P. Churski (red.), *Gospodarka przestrzenna. Kluczowe problemy i koncepcje badawcze, wyzwania praktyki, profil i innowacyjność edukacji*. Biuletyn KPZK PAN, 266: 29–36.

The input of professor Zbyszko Chojnicki to the theory and methodology of spatial management

Abstract: There is one important element in exceptionally rich and diverse scientific output of Professor Zbyszko Chojnicki, which is relatively modestly emphasised in the presented assessments of his scientific achievements. It is the significance of this output as a contribution to the methodology and also to the theory and practice of spatial management. The professor demonstrated not only the original, systemic way of understanding and approaching spatial management, but through the formulation of the conception of social territorial system, he also presented a systemic and therefore comprehensive and functional recognition of the subject of spatial management, which means treating the units of the country's territorial division (especially communes) as social territorial systems. Another achievement of the professor is also, different from the traditional one, understanding of spatial order, presently acknowledged by many scholars dealing with spatial management, especially his students (and their students), as the basic aim of managing space and organising it. Not without significance for the planning procedures implemented, particularly at the stage of spatial analysis, is Professor Chojnicki's output generally concerning methods and models of quantitative analysis, especially commodity flows, gravity and potential models as well as methods and models of classification and regionalisation. The entire output which can be recognised as the Professor's contribution to spatial management seems to result from treating geography as science which should also perform practical functions. This article is a concise, and for many reasons, only general presentation of his achievements used by numerous specialists in socio-economic geography and spatial management and by his students and scholars who develop the Institute which was organised and managed by the professor for many years.

Key words: scientific output, theory and methodology of spatial management, social territorial system, spatial order, research for spatial management